

PÉTER KATALIN

Köznemesi publicisztika, köznemesi politika
a 17. század derekán.
Az Országgyűlési pasquillus

I. A forrás

Az irodalomtudomány a nemesi paszkvillus műfajának sajátos változataként tartja számon az országgyűlések alkalmosságához kapcsolódó gúnyverset, az országgyűlési paszkvillust.¹ Kialakulását jelenlegi ismereteink szerint a 18. századra teszik. Az alább következő szöveg ilyen módon még akkor is figyelmet érdemelne, ha csupán e műfaj termékeinek 17. század közepi létezéséről tanúskodnék. Mivel azonban a történetírásban hasznosítható igen lényeges következtetések alapját is nyújtja, a legfontosabb történeti források közé kívánkozik.

1. Panaszos napokra jutott magyar nemzet,
Dicséretes neved gyalázzal fizet.
Mérges szókkal gyűjtesz kosárodban mézet,
Részeges vendégre bár ne töltesz vizet.
2. Atyánk örökségét pogányság elvette,
Nyakunkban torháját az német is pökte,
Titoktanácsival elménket vesztette,
Mostoha pálcáját fejünkhöz ütötte.
3. Tótos nemzetséggel virágozik mi vérünk,
Okosságunk miatt bőrünkben nem férünk.
Csoda, hogy kenyeret másoktól nem kérünk,
Meggűntet az Isten, ha hozzá nem térünk.
4. Eszes Mátyus földe indulgentiát talált,
Kivel takargatta az csalárd Beliát.
Két esztendeje már ereje experált,
Most hozzák az posták, szomszéd faluban hált.
5. Ruháját az páva tarvarjúnak adta,
Hogy lenne madarak vezére, biztatta,
De még az dolmányát vissza nem ránthatta,
Magát meggyalázzván seregét bontotta.

¹ Varga Imre: A nemesi pasquillus. ItK. 1963. 293.

6. Pirongató leckét szabhatsz itt papunknak.
Neki adták, tudod, szébbét jószágunknak,
Port ruga szemében jámbor királyunknak,
Gyalázatot szerzett híres palotánknek.
7. Aranyos püspökök földünk most is rontják,
Koronás királyunk kötésit felbontják,
Az nagyságos nevet urakról lerántják,
Végre bőrünket is testünkről lehántják.
8. Tétova nyargalnak az domonikánisok,
Praebendán elhíztak az paulikánisok,
Imádsággal biztatnak, franciskánisok,
Bátyám hugát csókolják az plébánusok.
9. Zabot palol urak között egy fehér kan barát,
Bársonyos lovakon az érsek elfáradt,
Buzát vetett tavaly, mégis konkolyt arat,
Achítófel unokája nézd, hol maradt.
10. Ördögös csalárdság az jezsuitáknál,
Hogy békivel nem marad város, hová beszáll.
Velenice is hallom, erősebb sarkon áll,
Miulta az pestis városában nem hál.
11. Tapogatva foghatsz kopasz fején tetüt,
Az versfőkön számlálj elő vagy tiz bötüt.
Neve nincs fátyolon, hoz frauncimmer egy tüt,
Páter Poczotnak is magyarázhatod őt (!).
12. Szentséges köntösben felesen sétálnak,
De szemtelenséggel nem kevesen hálnak.
Jegyessedhez közelb te tudod, kik állnak,
Hazánk árulói hallod, mit csinálnak.
13. Palatinus uram iszik az tiszt mellett,
Ki hozá nyakunkra papságunknak kelyhét.
Igazságunk mellett tudod-e ha pörlött,
Országunk javára neveletlenné lett?
14. Mint az Venus csillag Pálffy ugy tündöklük,
Dul, ful az ország közt, hogy hazánk öldöklük.
Helyén költ az szive, a nyelve sem botlik,
György pap tanácsátul az ég is megdöglük.

15. Batthyány Forgáchcsal az főbirótul vár,
Zrinyiek elméje velek egy nyomon jár.
Atyjoknak tanácsa nincs meg nálok, be kár,
Országunk javára éljenek, mondjuk bár.
16. Szunyogh Erdődyvel másfél lábra sántál,
Barkóczi, jól tudjok, latorkertet fundál,
Balassa és Dóczi szalonnáját kaptál (!),
Az végház zsoldjára hány aranyat szántál?
17. Czobor szomszédinak ajánlja az papot,
Mikulich átkozza az diétás napot,
Kéry János szunnyad, hogy már tisztet kapott,
Lippay Gáspárnak serege csak tapod.
18. Nádasdy fáraó kardját fölkötötte,
Izráel inségét népére vetette,
Szitokkal, átokkal az Krisztust kergette,
Hazája oltalmát Tányiban vetette.
19. Busul Wesselényi, ajakát is rágja,
Patyolatos bakzó, Murányt is meghágja.
Országunk láttára Máriát mustrálja,
Gyümölcsös kosárral Egret ha próbálja.
20. Szakálvinogató vitéz kontradiktor,
Csáky László, papok részére fő aktor,
Viczy Czirákkal (!) okosabb prókátor,
Szégyenvallástokat sirassa meg az tor.
21. Bár most is Majthényi, diplomákat javallj,
Érsek seregéből füzfakürtöt fuvallj!
Révay Ferenc itt mint egy kopasz fő állj,
Pap számai között László, te is meghálj!
22. Sokat mondják urak egy szivvel, lélekkal:
Bajtvijjunk hazánkért régi vitézekkel!
Hunyadi Toldival fénylik az étellel,
Kenési bikáit klérus öklelte el.
23. Nem irunk regulát, kugli nem tud tréfát,
Kakukkszóval tanit fosztogatni hársfát.
Az, ki pap, templomban forogja az oltárt,
Mi nem mondott szent Pál az Tarsusban zsoltárt.

24. Hallottátok: fákon megért gyümölcsöket
Akárki is bizvást kosarában szedhet.
Bécs táján virágzott noha vad erkölcsse,
Zugolódás nélkül minden vigan költse!

A paszkvillus nem ismeretlen, Stoll Béla „Pasquillus az 1646–47-es országgyűlésről” címmel vette leltárba,² s a szöveg kritikai kiadása is megjelent,³ irodalomtörténeti és történeti elemzések azonban nem foglalkoztak vele. A szöveget fenntartó kézirat a Batthyány-levéltár egy igen érdekes iratokat tartalmazó faszcikulusában található.⁴ 16. századi nyelvemlékek, Balassi és Rimay versek, kultúrtörténeti és irodalomtörténeti érdekességű feljegyzések között foglal helyet. A faszcikulus anyaga utólagos, tárgy szerinti rendezésben állt össze, ezért a lelőhely alapján nem lehet a kézirat közelebbi provenienciáját megállapítani. Mindössze az bizonyos, hogy a Batthyány család valamelyik tagja, esetleg az ő környezetükben élők közül valaki tartotta megőrzésre érdemesnek.

A szöveget a 17. század jellegzetes, szegletes írásával egy kéz írta. Nyilvánvalóan másolat, mert a javítások száma kevés – nem utalnak töprengő bizonytalankodásra. A hátlapon a másolattal egykorú, vagy közel egykorú, de más kéztől származó írással olvasható egy feljegyzés: „Az minemő pasquillost csináltak az posoni országgyűlésen levő némely magyar urakrul. 1646 és 1648 valóban.” A továbbiakban e bejegyzésre és Stoll meghatározására utalva *Országgyűlési pasquillus* címmel fogok róla írni.

Az Országgyűlési pasquillust több versből állították össze

Az Országgyűlési pasquillus forráskritikai elemzésénél el kell tekintenünk az ilyen munkák felépítésének szokásos menetétől, ami szerint először a keletkezés idejét és a szerző személyét, vagy legalább a szerzőt adó társadalmi réteget kellene keresni. Éppen e vizsgálatok kiindulásául szolgáló versszak elemzése vezet ugyanis a paszkvillus egy igen érdekes sajátságának a felismeréséhez: kiderül, hogy szövegét több vers felhasználásával hozták létre.

A tizenegyedik versszak a feltűnő. A szöveg közepén foglal helyet a paszkvillusoknál és a nagy irodalomban is általában zárószakasként alkalmazott strófa a szerző megnevezésével:

Az versfőkön számlálj elő vagy tiz bötüt . . .
Pater Poczotnak is magyarázhatod őt.

A paszkvillus első tíz versfője valóban ezt a nevet adja: pater Patzot (Patzöt). A tizenegyedik versszakot követő versfőkből viszont nem áll össze értelmes szó, mindegyik mássalhangzó.

²Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Bp. 1963. 426.

³RMKT 9. 93. sz. (253–256. o.) E kiadás betűhív; én csak az ejtésbeli sajátságokat tartottam meg. Olvasatom is eltér néhány helyen az RMKT-től.

⁴Országos Levéltár P. 1313. Batthyány család levéltára. Törzslévélár 267. rksz.

A középben elhelyezett zárószakasz nem lehet döntő érve az Országgyűlési pasquillus elemekre bontásának, hiszen ilyen előfordulása nem példa nélkül való. Felhívja azonban a figyelmet arra a tartalmi furcsaságra, hogy a paszkvillus két személyt is kétszer említ, Draskovich János nádort és Lippay György esztergomi érseket.

Draskovich és Lippay az 1646–47-es országgyűlésen

Draskovich a harmadik versszakban szerepel először: „Tótos nemzetséggel virágzik mi vérünk . . .”, másodsor pedig a tizenharmadikban:

Palatinus uram iszik az tiszt mellett,
Ki hozá nyakunkra papságunknak kelyhét.
Igazságunk mellett tudod-e ha pörlött,
Országunk javára neveletlenné lett?

Draskovich János az 1646–47-es országgyűlésen, e korszak talán legviharosabb nádorválasztásán kapta meg az első rendi méltóságot. A katolikus klérus és a világiak között mindig is lappangó ellentét az ő személye körül robbant ki először nyíltan a hosszúra nyúlt diétán. A világi urak vele szemben érzett ellenszenvét Draskovich családjának a katolikus egyházhoz, különösen a katolicizmusnak sok hívó előtt is népszerűtlen, kíméletlen harcosaihoz, a jezsuitákhoz fűződő közismert és már hagyományosan igen szoros kapcsolatai táplálták. Az országgyűlés tagjait felkavarta a jelölése. Ellenszenvük valódi oka azonban az udvar előtt természetesen nem lett volna Draskovich ellen szóló érv. Ezért kerestek ürügyet az ellene való állásfoglalás megindoklására. Arra hivatkoztak, hogy nincsenek magyarországi jószágai, csak Horvátországban birtokos.

A király jelöltjének támogatói azonban e kritikus helyzetben is találtak megoldást. Amikor maga Draskovich mentegetődzött az országgyűlés előtt a palatinusi méltósághoz kívánatos „qualitás”-ai hiánya miatt, az esztergomi érsek ígéretet tett rá, hogy magyarországi uradalmakhoz fogják juttatni.⁵

Az Országgyűlési pasquillus Draskovichra vonatkozó első utalása a fentiek alapján világos: a 17. századi szóhasználat szerint horvátországi származásra utaló „tótos”-sága⁶ miatt felháborodva beszél róla. A tizenharmadik strófa pontos magyarázata viszont – hogy ti. miért említi az ország dolgainak elhanyagolását Draskovich és a papság jó kapcsolataival egy lélegzet alatt – átvezet a másik kétszer említett személyre, Lippay Györgyre mutató célzások tartalmának tisztázásához.

Az 1646–47-es országgyűlést az előző diéta után nyolc évvel, a linzi béke értelmében (1647. 5. art. 12. §.)⁷ hívták össze. Az udvar azonban már a megnyitás kitűzésével megsértette a békét, mert annak rendelkezése szerint 1646 februárjának

⁵ *Vitnyédy István* feljegyzései az országgyűlésről. Országgyűlési Könyvtár. Gyurikovic Gyűjtemény B 1/5. 5. l. (a továbbiakban: Vitnyédy). Ismeretlen követ feljegyzései az országgyűlésről Uo. 112. (a továbbiakban: Ismeretlen követ).

⁶ *Pápai Páriz*: tót = sclavus, dalmata, illyricus. horvát = croata, dalmata, illyricus.

⁷ A linzi békének az 1647-es törvénybe foglalt szövegére hivatkozom.

közepe előtt kellett volna országgyűlést hirdetni „sine ulteriori dilatione”. Ezzel szemben előbb 1646. május 1-re szólta a meghívók, majd augusztus 24-re tolódott az országgyűlés megnyitása.

A kitűzött időpont körül megjelent rendeket e halogatás gyanakvóvá tette. Még a hivatalos tárgyalások kezdete előtt arról suttogtak, hogy a béke újabb megsértésével – az tartalmazta III. Ferdinándnak a becikkelyezésre vonatkozó kötelezettségét – a törvénybe iktatást is el akarják kerülni. Aggályait a pozsonyi események eleinte mintha igazolták volna. Az uralkodó a trónörökös királlyá választásának feltételéhez kötötte a törvénybe iktatást, és a választás előtt még a béke szövegét sem volt hajlandó átadni.

Az udvar feltételeket szabott, a rendek viszont minden más ügy tárgyalása elé kívánták helyezni a békét teremtő és amnesztiát biztosító diplomák törvénybe iktatását. Ritkán képviselt a politizáló magyar uralkodó osztály annyira egységes álláspontot, mint éppen ebben a kérdésben. Nézetkülönbség csak a tekintetben merült fel, hogy egyesek még a becikkelyezés előtt akarták betölteni az Eszterházy Miklós halálával előző évben megüresedett nádori méltóságot. Végül minden vita és alkudozás ellenére is csupán a trónörökös királlyá választása árán sikerült a Linzben aláírt békepontok szövegét egyáltalán megszerezniük. Ez azonban már a törvénybe iktatáshoz vezető első gyakorlati lépés volt, így a kedélyek lassan megnyugodtak.

Ekkor Lippay György esztergomi érsek támasztott vihart.⁸ A törvény előkészítésére tartott első tanácskozáson a klérus és egyes katolikus főrendek nevében ellentmondott a törvénybe iktatásnak. Az országgyűlés többségét felháborította az érsek magatartása. Valamennyi rend képviselői egyetértettek abban, hogy Lippay kontradikcióját semmisnek kell tekinteni. Egyesek pusztán figyelmen kívül akarták hagyni, a protestánsok azonban – mivel nyilvánosan hangzott el – nyilvánosan kívánták az érvénytelenítését. Ez utóbbi álláspontot azonban nem csupán ők képviselték. Melléjük állt maga Pálffy Pál is, a katolikus országbíró, aki már az ominózus első tanácskozáson kiállt, és a világi urak nevében tiltakozott Lippay fellépése ellen. A status evangelicus őt kérte „mediator”-nak, és ő is lett a klérus kontradikcióját „in perpetuum” megsemmisítő szöveg (1647: 5. art.) törvénybe iktatásának legfőbb szorgalmazója. Az Országgyűlési pasquillus jól tájékozott szerzője erre az eseménysorra utal, amikor a tizennegyedik versszakban egy strófába zsúfolva dicséri Pálffyt és szidja Lippayt.

Draskovich a linzi béke törvénybe iktatása körül sehol nem szerepelt, és a hallgatása rendkívül feltűnő. Már mint az ország nádora volt pedig jelen az ügy körül kavargó tanácskozásokon, mégsem hallatta a szavát. Hagyta, hogy az országbíró kezébe csússzék az irányítás, holott a mindenkori gyakorlat szerint a nádor kötelessége és joga volt az országgyűlés többségi álláspontjának képviselése. Csak távollétében helyettesíthette őt az országbíró. Most, amikor a rendek többségének nevében nem lépett fel, hallgatása közvetve a klérus kontradikciójának támogatását jelentette.

Innen az Országgyűlési pasquillus párhuzamos utalása a nádornak a klérushoz fűződő barátságára és az ország dolgainak elhanyagolására. És ugyanerre céloz Lippay két említése is. Először a kilencedik szakasz nevezi őt Achitofel unokájának, Ausolon öszövétségi király meg nem hallgatott tanácsadója⁹ kései utódjának:

⁸ *Vitnyédy* 11, Ismeretlen követ 114.

⁹ II. Sámuel 17, 1–15.

Bársonyos lovakon az érsek elfáradt,
Buzát vetett tavaly, mégis konkolyt arat,
Achitofel unokája nézd, hol maradt.

Másodszor a tizennegyedik versszak mondja: „György pap tanácsátul az ég is megdöglik”. Az Országgyűlési pasquillus mindkét esetben ugyanarra utal: a rendek nem fogadták el a linzi béke becikkelyezésének elvetésére vonatkozó felszólítását.

Két paszkvillus

Draskovich kétszeri említése a paszkvillus szövegében még nem lenne megmagyarázhatatlan, mert személye nem azonos összefüggésben szerepel kétszer. Gyakorlatlan fogalmazó esetleg nem tudta a nádorról alkotott véleményét egy helyen elmondani. A Lippay Györgyre vonatkozó két utalás viszont már feltűnőbb, mert az első helyesli, a második elítéli a becikkelyezés elvetésére tett javaslatát. A helyeslést költőien fejezi ki a kilencedik versszak „buzát vetett – konkolyt arat” ellentétpárja, de ugyanígy az Architofel-párhuzam is. A bibliai történet szerint ugyanis helyes tanácsot adott, azt nem fogadta meg Absolon. A tizennegyedik strófa viszont barokkos túlzással fogalmazva ítéli el: „tanácsátul az ég is megdöglik”.

A Lippayról szóló két szövegrész ellentmondása vezet arra a következtetésre, hogy a „pater Poczot” nevét említő zárószakasz nem véletlenül foglal helyet a paszkvillus szövegének közepén. Ez a tizenegyedik strófa két részre tagolja az Országgyűlési pasquillust. Az elsőben is, a másodikban is egyszer-számra szerepel mind Draskovich János, mind Lippay György. Továbbmenve: a két rész gondolatilag és szerkezetileg is világosan eltér egymástól.

Az elsőben, a tizenegyedik versszakkal bezárólag önálló költemény bomlik ki az Országgyűlési pasquillus szövegéből. Zárt, jól komponált szerkesztésével formai gyarlóságai mellett is tudatos költői alkotásnak tűnő munka. Meglehetősen homályos metaforáinak kibontása előtt csak jelezhetjük, hogy csattanós, ellentétre építő megfogalmazásával már-már a paszkvillusok megszokott igénytelensége felett álló politikai költeménynek tekinthető. A továbbiakban első soráról *Panaszos napokra jutott magyar nemzet* címmel fogom említeni.

A második, kántáló, felsoroló, tehát szerkezet nélküli rész sem gondolatilag, sem formai megoldásait tekintve nem különbözik a 17. század paszkvillusainak átlagától. Határozottan katolikus papellenes és enyhén németellenes összefüggésben hadarja el mondanivalóját. Úgy tűnik, ez magában sem homogén alkotás, áttekintése különböző paszkvillusrészletek felhasználását sejteti. Egyes elemei ugyanis logikai, gondolati kapcsolat nélkül illeszkednek egymáshoz.

Első versszakában papcsúfolóként indul:

Szentséges köntösben felesen sétálnak,
De szemtelenséggel nem kevesen hálnak,
Jegyessedhez közelb te tudod, kik állnak,
Hazánk árulói hallod, mit csinálnak.

Ezután papokról vagy legalább áruólókról kellene szót ejtenie. Ehelyett azonban a politizáló urak felsorolása következik, és bár a nádort szidja is, utána éppen azokat említi, akik „országunk javára” cselekednek. A Venus csillagként fénylő Pálffy körének bemutatása után aztán sorra rója meg a politikusokat, egészen a jelentéktelen trebosztói Révay Lászlóig, akit mint nagy evangélikus család katolizált tagját „pap számári” közé sorol. Miután már hat versszakon át különböző főurakat szidott, meglepően és átmenet nélkül következik a dicséretük:

Sokat mondják urak egy szívvvel, lélekkel:
Bajtvijjunk hazánkért régi vitézekkel.
Hunyadi Toldival fénylik az étellel . . .

Az itt induló sorok nincsenek logikai kapcsolatban az előzőekkel, így értelmük is meglehetősen homályos marad.

Úgy látszik, az Országgyűlési pasquillus második tagja maga is három elemből áll össze. Gerince a politikusokat felsoroló rész. Ehhez illesztették – elébe – egy papcsúfolónak feltehetőleg az első versszakát, utána pedig egy vagy talán több paszkvillusból három szakaszt. A továbbiakban első soráról *Szentséges köntösben felesen sétálnak* címmel fogok róla írni.

II. A Panaszos napokra jutott magyar nemzet-et protestáns köznemes írta

A Panaszos napokra jutott magyar nemzet keletkezési idejének megállapítása egyszerű. Nyilvánvalóan az alatt az alig két esztendő alatt írták, mialatt az 1646 szeptemberében megválasztott és 1648. augusztus 20-án elhunyt Draskovich János nádor volt.

Szerzőként a szöveg „pater Poczt”-ot jelöli meg, az allúzió azonban gúnyos értelmű. Saját neve betűinek összeállítását senki sem hasonlítaná tetvészkedéshez, ahogyan pedig e naturalista képben ábrázolja a páter névbetűinek összeszedését a tizenegyedik versszak: „Tapogatva foghatsz kopasz fején tetüt . . .” Katolikus szerzetes személye egyébként szóba sem jöhet a paszkvillus megfogalmazójaként, és a barátokat, plébánosokat egyaránt durván szidalmazó szöveg hangvétele egyáltalán katolikus vallású szerző feltételezését is kizárja.

A Panaszos napokra jutott magyar nemzet e következtetések szerint protestáns szerzőjének társadalmi hovatartozására utal alkotásának műfaja: a nemesi paszkvillusok formájában írt szöveg az uralkodó osztály valamelyik tagjának tolla alól kerülhetett ki. E külső jelből induló következtetést a szerző nyilatkozata is alátámasztja, amikor a Draskovich nádorra utaló megjegyzésében – „tótos nemzetséggel virágozik mi vérünk” – azokkal azonosítja magát, akik az első rendi méltóságot választják. Mint kívülálló szól viszont osztálya legfelső rétegéről. „Zabot palol urak között egy fehér kan barát” – írja, ilyen összefüggésben szinte őket is elmarasztalva határolja el magát az „urak”-tól. Ez, az uralkodó osztály belső megosztását érintő kitétele a köznemesek közé sorolja a Panaszos napokra jutott magyar nemzet szerzőjét.

„Pater Poczot” nem írhatta ugyan a paszkvillust, neve vizsgálatainkban azonban mégsem mellőzhető. Említése sokat elárul arról a protestáns köznemesről, aki a páter nevét mintegy mottóul választotta. Az illető olyan társadalmi körhöz tartozhatott, amelynek tagjairól feltételezte, hogy a páter személyének ismeretében felismerik a szerzőségéről szóló utalásban a költői grimaszt.

Pater Poczot felső-magyarországi konvertita volt

Ez a „pater Poczot” létező személy, Paczoth Ferenc jezsuita, akiről Palkovich Márton nagyszombati rektortól tudjuk,¹⁰ hogy saját szavai szerint hazája megtérítésének vágyától hajtva lépett be a rendbe 1619-ben, huszonhárom éves korában. Először Itáliába küldték filozófiai stúdiumokra, majd visszahívták, és Grazban abszolválta a teológiát. Működésének első állomása igen nagy elszántságot kívánhatott: Pécsre került, az ottani jezsuita misszió vezetésére. Négy év után a Zemplén megyei Homonna lett térítő tevékenységének színhelye, majd Sopronba került, végül Nagyszombatba helyezték, a főiskolára. Élete végén hat évig Lippay György gyóntatója és bizalmasa volt. Veled tartózkodott a pöstyéni fürdőben is, amikor megbetegedett. Hazautaztában érte a halál. 1649. augusztus 8-án, ötvenhárom éves korában halt meg.

Palkovich érthetetlen módon nem szól arról, hogy Paczoth a rendbe lépése előtt nem sokkal még protestáns volt, pedig aligha tévedünk, ha az evangélikus böki Paczoth család egyik Ferenc nevű tagjával azonosítjuk. Ez a böki Paczoth Ferenc 1615-ben iratkozott be e kor leghíresebb lutheránus egyetemére Wittenbergben,¹¹ 1629-ben pedig már mint jezsuita jelent meg a rokonaival a pozsonyi káptalan előtt.¹²

A Palkovich szerint 1619-ben huszonhárom éves Paczoth Ferenc jezsuita és az 1615-ben a wittenbergi egyetemre beiratkozott, tehát akkoriban tizenhét-tizennyolc éves, majd jezsuitává lett böki Paczoth Ferenc egykorú. Nyilvánvalóan azonosak. Eszerint böki Paczoth Ferenc igen sokat áldozott térítő buzgalmaért. Három egyetemet látogatott, feltehetőleg műveltebb volt kora katolikus papjainak átlagánál, mégsem bíztak rá – a néhány évnyi nagyszombati tanárkodáson kívül – olyan munkát, amelyben széles körű műveltségét hasznosíthatta volna. A katolikus térítés frontvonalán mozgott: a török hódoltságban, a zömében protestáns Felső-Magyarországon, a jezsuitákat gyűlölő evangélikus Sopronban kellett működnie. Hitszónoknak sem tartozhatott azonban az utolsók közé, mert amikor Pécsről visszarendelték, az ottani hívek könyörögtek maradásáért. Éppen olyan szépen prédikálhatott nekik, amilyen költőien a wittenbergi egyetemi orációban hazája szépségét hirdette: „Ha látnátok, azt hinnétek, a paradicsomot látjátok”¹³.

Következtetéseink szerint „pater Poczot” igen művelt, nagy hatású térítő volt, nem lehetett azonban országosan ismert személyiség. Nevével kora feljegyzései között sehol nem találkoztam, emlékéét legjobb tudomásom szerint a Panaszos napokra jutott magyar

¹⁰ Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Kaprinay Gyűjtemény Ab. 144. Epistolae. Elogia defanctorum Societatis Jesu. VIII. köt.

¹¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái X. Bp. 1905. 524.

¹² Családja néhány fennmaradt irata: Országos Levéltár P. 422. 26. cs. IV. tok. Itt a csomó 11. irata keletkezett a pozsonyi káptalan előtt.

¹³ RMK III. 2. 4257.

nemzet-en kívül semmi nem őrzi. Buzgó jezsuitizmusa miatt egyébként valószínű, hogy hírnévre nem is törekedett. Az elszánt rend tagjai csak az ismeretlenség homályában szerethettek élni, mint az egyház sorkatonáinak kerülniük kellett a világi dicsőséget.

Paczoth Ferenc közelebbi rokonsága feltehetőleg a Zemplén megyei Nagytárányba való, mert a wittenbergi anyakönyvben „Ung. baro in Nagy-Tárkány”-ként szerepel. Lévéen, hogy magyarországi értelemben nem volt báró, családjának az anyakönyvben is szereplő előneve viszont böki (Beoky) volt, nyilván születési, vagy itthoni lakóhelyéről nevezte magát.

A Panaszos napokra jutott magyar nemzet szerzője is odavalósi

Visszatérve a „pater Poczoth” személyét kutató vizsgálódásaink kiindulópontjához, a Panaszos napokra jutott magyar nemzet szerzőjének kereséséhez, két szempont szerint jelölhetjük ki a szerzőt adó társadalmi kört. Mivel böki Paczoth Ferenc minden kiválósága ellenére sem volt országosan ismert személy, a rá utaló csúfondarosságnak vagy ott lehetett értelme, ahol térítő buzgalmával különösen felkeltette a protestánsok ellenszenvét, tehát valamelyik működési helye környékén, vagy ott, ahol különös érdeklődéssel figyelték a konvertita karrierjét, tehát származási helye vidékén.

Származása szerint Felső-Magyarország, közelebbről Zemplén megye kínálkozik földrajzi meghatározásul, működését figyelembe véve pedig Pécs, Homonna, Sopron, Nagyszombat környéke. Felesleges tudálékosság lenne, ha a felsorolt lehetőségeket sorra véve vizsgálnánk a mellettük, vagy ellenük szóló érveket. Elég rámutatni arra a feltűnő körülményre, hogy Paczoth egyik működési helyét, Homonnát, alig néhány kilométer választja el családja lakóhelyétől, Nagytáránytól. Talán nem elhamarkodott dolog, ha eszerint arra következtetünk, hogy valahol Nagytárány, Homonna környékén élhetett a Panaszos napokra jutott magyar nemzet szerzője is.

Annál is inkább adódik ez a következtetés, mert Paczoth a paszkvillus keletkezése előtt körülbelül négy évvel, amikor az érsek gyóntatója lett, gyakorlatilag visszavonult a nyilvánosságtól. A primási udvartartásban élő gyóntató már inkább tekinthető egyházpolitikusnak, mint lelkiatyának. A gyülekezetektől elfordult, háttérben zajló tevékenysége nem kelthetett olyan érzelmektől mozgatott ellenszenvet, amelyet a Panaszos napokra jutott magyar nemzet költői grimasza feltételez. Régmúlt működési helyén, a felső-magyarországi Homonna környékén viszont térítő tevékenységének emlékét nemcsak eredményessége őrizhette, hanem családi kapcsolatai is. Itt, ahol jól ismerték evangélikus familiáját, hitelhagyását, ellenreformációs buzgalma a szokásosnál is mélyebb nyomokat hagyhatott, és az itteniek élő ellenszenvé kísérhette további útját is.

A Szentséges köntösben felesen sétálnak összeállítója szintén köznemes

A Szentséges köntösben felesen sétálnak elemzésénél a paszkvillus gerincét alkotó, politikusokat felsoroló szakaszt emeljük ki. Erre az eljárásra a szöveget fenntartó kézirat hátán olvasható feljegyzés – „az minemő pasquillost csináltak . . . némely urakról” – batorít, aszerint a kortársak is ezt az elemét tekintették a legfontosabbnak.

A paszkvillus datálásánál ugyanazokat az időhatárokat kell kiemelnünk, mint a Panaszos napokra jutott magyar nemzet keletkezésének meghatározásánál. A Draskovich nádorról is szót ejtő versezetet valamikor 1646 szeptembere – a nádorválasztás – és 1648. augusztus 20., a nádor halála között eltelt nem egészen másfél évben írták.

A Szentséges köntösben felesen sétálnak nem nyújt közvetlen adatokat a szerző személyéről, társadalmi és vallási hovatartozásánál többet a szöveg rejtett utalásai sem árulnak el. Köznemesnek mutatják nem is annyira az utalások, mint inkább a politikusokat felsoroló szakasz hangneme. Az uralkodó osztály gondolkörében mozgó szerző a kívülálló szemléletével néz végig az osztálya legfelső rétegéből jött politikusok hosszú során. Nem beszél többszám első személyben azokról szólva sem, akiknek a politikai magatartását helyesli. Annál inkább egy viszont a protestánsokkal, amikor a tizenharmadik strófában a választott néphez, Izráelhez hasonlítja őket.

E protestáns köznemesi szerző lakóhelyéről, a paszkvillus keletkezésének helyéről még csak feltevéseink sem lehetnek. Felsorolásában éppen úgy szerepelnek kelet-magyarországiak – Barkóczy, Csáky –, mint nyugatiak – Forgách, Viczay –, vagy horvátországiak – Zrínyi, Mikulich. Az általa említett személyek nevei nem árulnak el semmit arról, hogy melyik vidék vezető embereit ismerte legjobban, hová helyezhető legnagyobb valószínűséggel az ő működésének színhelye is.

Az Országgyűlési pasquillus Felső-Magyarországon keletkezett

Ma már nem lehet megállapítani, hogy az Országgyűlési pasquillus egyes elemei hogyan épültek össze. Vajon egyszerűen két önálló paszkvillus – Panaszos napokra jutott magyar nemzet és Szentséges köntösben felesen sétálnak – szövegeinek egyszerű összemásolásával hozták létre, vagy talán az Országgyűlési pasquillus kialakításakor illesztették a Panaszos napokra jutott magyar nemzethez a papcsúfolóból vett versszakot, a politikusokat felsoroló részt és a közelebről ismeretlen eredetű utolsó három strófát? Ebben az utóbbi esetben a Szentséges köntösben felesen sétálnak sosem létezett volna önálló paszkvillusként. E kérdések eldöntése, mivel jelenleg nem ismerünk szövegvariánsokat, egyelőre lehetetlennek látszik. Több támpontunk van viszont az összeállítás időpontjának megállapításához.

Ebben az összefüggésben nem kellene terminus ante quem-nek tekinteni Draskovich nádor halálát. A rá vonatkozó utalások közül az első – „tótos nemzetséggel virágozik mi vérünk” – annyira homályos, hogy néhány évvel a halála után talán már nem is idézte az ő emlékét. A tizenharmadik strófába foglalt elmarasztalása pedig bármelyik katolikus nádor ellen intézett támadásnak tűnhetett. Draskovich után azonban nem más lett a nádor, mint Pálffy Pál, akinek közismert mértékletessége, mindenki által számon tartott ellentéte a klérussal kiáltó ellentétben állt a kléruspárti, iszákos palatinusra tett megjegyzésekkel. Ezeket senki, aki Pálffy-t ismerte, nem vonatkoztathatta rá. Ő viszont annyira központi helyet foglal el a politikusokat felsoroló szövegrészben, annak megértése olyan mértékben feltételezi személyének ismeretét, hogy ennek a szövegelemnek a felhasználása az ő halála után értelmetlen dolog lett volna. E megfontolások alapján arra kell következtetnünk, hogy az Országgyűlési pasquillus szövegét még Pálffy Pál nádorrá választása, 1649 áprilisa előtt állították össze.

Az Országgyűlési pasquillus valamennyi eleme protestáns köznemes tolla alól került ki – semmi okunk nincsen annak feltételezésére, hogy a végső szöveg kialakítója is ne ehhez a társadalmi réteghez tartozott volna. Az illető lakóhelyére, az Országgyűlési pasquillus keletkezésének vidékére pedig talán utal a szöveget fenntartó kézirat nyelvezete.

A másolat felső-magyarországi e-ző magyarságát nem tekinthetjük származási helyét egyértelműen meghatározó körülménynek. A Vizsolyi Biblia nyomán elsősorban a protestánsok között a 17. század közepére már igen elterjedt irodalmi formája volt ez a magyar nyelvnek. A következőket e-zésbe azonban elvéve „ö” csúszott.

A hatodik versszakban szebbét helyett „szöbbét” áll, a tizenegyedik strofában betű helyett „bötű”, a tizenharmadikban perlett helyett „pörlött”, a következőben helyén kelt helyett „helyén költ”, végül a tizennyolcadikban felkötötte helyett „fölkötötte” olvasható. Ezek a becsúsztott „ö”-k arra utalnak, hogy a másoló olyan valaki lehetett, aki ö-ző magyarsággal beszélt, és a másolásnál önkéntelenül ezt használta, ha figyelme lankadt vagy elterelődött. E meggondolás szerint az Országgyűlési pasquillus általunk ismert kézirata ö-ző magyarságú vidéken készülhetett.

Képtelenség lenne ezt a helyet az ország déli, valóban ö-ző, de ekkor török fennhatóság alatt élő területein keresni. Alig valószínű, hogy ott, ahol sem az erdélyi fejedelmek politikájának, sem a főúri politikusok politizálásának nem volt semmi aktualitása, a törökellenes harcokról-szót sem ejtő paszkvillusok szövegeit másolgatták volna. Élt viszont egy sajátos ö-zés Felső-Magyarországon is.

Gönc mellett és Kassa mellett tartanak ma is számon¹⁴ egy-egy nyelvi szigetet, amelyeknek a lakói bizonyos helyzetekben álló zárt „e”-k helyett ö-t ejtenek. Ez a nyelvi kuriózum máig őrzi a Perényiek 1540–50-ben szervezett telepítésének emlékét, amikor is a porta hatalma alá került baranyai birtokaik lakóit költöztették védettebb felső-magyarországi jószágaikra. Akkoriban feltehetőleg e vidék nagyobb területére terjesztették ö-ző magyarságukat a délvidékiek, mint amekkorán az máig is fennmaradt, de ott, ahol ma hallható, bizonyosan létezett az Országgyűlési pasquillus keletkezési idején is.

A paszkvillust fenntartó kézirat nyelvi sajátosságai egyértelműen Felső-Magyarországra, közelebbre a Zemplénnel határos Abaúj megyére utalnak. E körülmény természetesen csak a másoló lakóhelyét határozhatja meg vitán felül, de a Panaszos napokra jutott magyar nemzet keletkezési helyéről valló adatokkal együtt talán az Országgyűlési pasquillus kialakításának vidékét is jelölheti. A paszkvillus egyik elemét itt írták, végső szövegét ugyanitt másolták – felesleges feltételeznünk, hogy e szöveget, az Országgyűlési pasquillust az ország valamely innen távol eső részében állították volna össze. Minden valószínűség szerint valahol itt, Zemplén, Abaúj megye környékén, Felső-Magyarországon élt az a protestáns köznemes, aki elítélte I. Rákóczi Györgynek a Habsburg király ellen indított hadjáratát, és az ország ügyeinek jobb rendbe hozását a Pálffy Pál körül csoportosuló politikusoktól várta. Innen-onnan összemásolt szövegeivel e vidéken élő osztályos társait akarta álláspontjáról meggyőzni, vagy tőlük várta, hogy az Országgyűlési pasquillusban megpendített gondolataival egyetértsenek.

¹⁴A magyar nyelvjárások atlasza. I. Szerk: Deme László, Imre Samu. Bp. 1968. 8, 35, 61, 95, 113, 120, 124, 140, 151, 152, 156, 182 térkép.

III. A felső-magyarországi protestáns köznemesek csalódtak

A csalódottságot az első tag, a Panaszos napokra jutott magyar nemzet ábrázolja – I. Rákóczi György magyarországi hadjárata nem teljesítette a várakozásait.

A századközép politikai prózájának megszokott fordulatait a költészet nyelvére fordítva előbb az ország általános helyzetéről szól. A dicső múltat a szomorú jelennel volt szokás összehasonlítani, ahogyan itt is ezt az összehasonlítást érzékelteti már az első sor is: Magyarország ide „jutott”. Napjai tehát nem mindig voltak „panaszos”-ak. A bajokat a török hódítás és az idegen uralom rovására szokták írni. Itt is ezt találjuk:

Atyánk örökségét pogányság elvette,
Nyakunkban torháját az német is pókte

– írja barokkos naturalizmussal. A bajok miatt szinte soha nem okolták kifejezetten az uralkodót. A kor politikai etikettje szerint a tanácsadók voltak minden rossz mozgatói. Nem meglepő hát, ha itt is a „titoktanács” testesíti meg az idegen uralom túlkapásait.

A Panaszos napokra jutott magyar nemzet első két strófája kortársai politikai közhelyeit ismétli kétségtelenül nem tehetségtelen költőiséggel, de egyéni látásmód nélkül. A harmadik versszak viszont érett politikusnak mutatja a szerzőt. A török pusztítás, az idegen uralom, a rosszakaratú királyi tanácsadók toposzát ugyanis éppen a felelősség elhárítás törekvése alakította ki, és a nemesi politikusok közül csupán igen kevesen jutottak el odáig, hogy, úgy, mint e paszkvillus szerzője, magukat, osztályos társaikat tegyék felelőssé az ország romlásáért. Kevesen fogalmaztak többesszám első személyben úgy, mint ő:

Okosságunk miatt bőrünkben nem férünk,
Csoda, hogy kenyeret másoktól nem kérünk.
Mebüntet az Isten, ha hozzá nem térünk.

Az eszes „Mátyus földé”-nek jutott engedékenységgel, indulgentia felett irigykedő negyedik versszakban aztán mintha összeszűkülne a szerző pillantása, országos problémákról egy pontra fordul, de csak azért, hogy innen megint a helyzet szerinte általános érvényű diagnózisát nyújtsa.

Mátyus földje az I. Rákóczi György hadjáratát követő békében visszakapott templomainak hosszú sorával válthatta ki méltán sok másutt élő protestáns kortárs irigységét. Az ország területén visszaadott kilencven templom közül tizenhat ide esett.^{1 5} Fentről, Pöstyéntől, le egészen Pozsonyig, a Duna vonaláig egymást érték azok a helységek, ahol a protestánsok visszatérhettek istentiszteletük régi színhelyére. Feltűnő, az ember még ma is csodálkozva keresi a magyarázatát annak, hogy vajon miért éppen itt, a Kis-Kárpátok és a Vág között húzódó termékeny síkságon engedték vissza az összes követelt templomot, míg hasonlóak az ország más vidékein meglehetősen esetlegesnek látszó összevisszaságban maradtak a katolikusoknál vagy jutottak vissza a protestánsok

^{1 5} A linzi béke értelmében visszaadott templomok: 1647. 6. art.

kezére.¹⁶ Talán a patrónusok személye nyújtana valami felvilágosítást, ha az ember egészen kicsiny helységek – mert főleg ilyenek jöttek szóba – 17. századi kegyurait pontosan meg tudná állapítani. Erre azonban, sajnos, csak eredménytelen kísérletet tehettem. Így egyelőre nem találtam magyarázatát a Mátyus-föld kivételezett helyzetének.

A Panaszos napokra jutott magyar nemzet szerzője viszont csak demagógnak tekinthető okát adja a Mátyus-föld irigylésre méltó helyzetének. Azért kedveztek e vidéknek „kivel takargatta az csalárd Beliát” – írja, a nagyszombati béketárgyalásokra célozva. Nagyszombatban valóban a fejedelem számára előnyösen alakultak a később linzinek nevezett békéhez vezető tárgyalások, egészen másként, mint előzőleg Sárosban. Nagyszombatban, a Mátyus-földe földrajzi középpontjában fekvő városban szinte befejeződtek, csupán a részleteket beszélték még meg Rákóczi különböző szálláshelyein, a békealkudozások¹⁷. Mégsem látszik azonban valószínűnek, hogy a városnak az eseményekben játszott ilyen szerepe miatt adták volna vissza a környező terület valamennyi követelt templomát a protestánsoknak. A paszkvillus szerzője azonban ügyes leleménnyel még a fejedelem hadjáratának legkézzelfoghatóbb eredményét, a templomok visszaszerzését is vele szemben ellenséges érzelmeket fakasztó összefüggésbe állítja.

Magyarázatát nem tekinthetjük a mondanivalót bevezető ügyes költői fogásnál többnek: a kortársakat leginkább foglalkoztató templom-ügy tendenciózus beállításával indítja I. Rákóczi György királyságbeli hadjáratát elítélő fejtegetéseit. Nem hagy kétséget afelől, hogy Belián, gyakoribb előfordulása szerint Beliálon, csalárd ördögön¹⁸ az erdélyi fejedelmet érti. Világosan a béketárgyalások 1645 késő nyarán volt lezárására utalva írja: két esztendeje merült ki az ereje. Sőt még az is tény, hogy a béke aláírása, csapatainak visszavonása után körülbelül két évvel, 1647 októberében Rákóczi, aki békeidőben Erdélyben tartotta lakását, a királyi Magyarországon járt. Utazásának ő maga is, a családja is nagy jelentőséget tulajdonított, mert sokfelé azt rebesgették róla, hogy meghalt. „Kijövetelével” megcáfolhatta ezt a mendemondát.¹⁹ A nem régen még hadsereg élén mozgó fejedelem békés utazását nyilván élénk figyelemmel kísérték azonban olyanok is, akik nem lepődtek meg rajta, hogy életben látják. Érthető, ha a Panaszos napokra jutott magyar nemzet metaforákban fogalmazó költője „Beliá” körülírásánál a nagy feltűnéssel lebonyolódott látogatás tényét is említésre érdemesnek találja: „Most hozzák az posták, szomszéd faluban hált.”

A fejedelem hadjáratáról a híres horatiusi képpel szól az ötödik versszak:

Ruháját az páva tarvarjúnak adta,
Hogy lenne madarak vezére, biztatta,
De még az dolmányát vissza nem ránthatta,
Magát meggyalázzván seregét bontotta.

¹⁶ A visszakövetelt templomok jegyzéke: OL Archivum Regni Acta Diaetalia 10. köt. a 28.-nak számozott lap után (nem minden lapot számoztak), valamint: Országgyűlési Könyvtár Gyurikovics Gyűjtemény B 1/4. 279. l.

¹⁷ Szilágyi Sándor: A linzi béke okirattára. Bp. 1885. 9–10, 67–68. Az 1647-es törvény is szót ejt erről: 1647. 5. 4. §.

¹⁸ Antonius Bartal, Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Belial = satanas, homo perversus, princeps malorum daemonum.

¹⁹ Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Pest 1875. 373–389.

A madarak között legszebbnek, pávának nevezi a protestánsokat, a csúfondáros tarvarjú elnevezéssel illeti viszont a fejedelmet. A ruha átengedésben a „ráruházás”, „átruházás” összevont kifejezését bontja fel költőien. Ezzel azonban némileg zavarossá is teszi a képet. A versszak első sorában még érthető, hogy ruhájával ügye képviselétét engedi át a páva a tarvarjúnak, a harmadik sorban viszont nem világos, ki kinek a dolmányát rántja vissza. E zavar ellenére is rendkívül tömören érzékelteti azonban a protestánsoknak az erdélyi fejedelemben vetett reményét, majd csalódásukat. A páva vezérnek hívta a tarvarjút – írja a protestánsoknak az erdélyi fejedelmektől váró politikájára utalva –, de ő nem felelt meg a beléje vetett bizalomnak: „magát meggyalázzván seregét bontotta”.

A hatodik versszaktól a paszkvillus második fele a csalódás okait konkretizálja. Gondolatmenetének e második szakaszát éppen olyan szerencsés fordulattal kezdi, amennyire jól kiválasztott ötlet volt az elsőnél a templom-ügy. Most saját felekezetének papjait egy gondolatkihagyással említi. Nem mondja el, mert köztudott volt, hogy elsősorban ők várták a református fejedelmet, aki a protestáns vallásszabadság védelmének jelszavát hangoztatva jelent meg a katolikus király országában. Azért kell rápirítani a papokra – „pirongató leckét szabhatsz itt papunknak” –, mert ők táplálták a reményeket, kicsit felelősek is az eseményekért. A fejedelem a vallásszabadság védelme helyett azonban a király éberségének elaltatásával – „port ruga szemében jámbor királyunknak” – megszerezte „szöbbét jószágunknak”. Valóban: hét magyarországi megyét szerzett a fejedelem a linzi béke értelmében. A három részre szakadt országban ez az I. Rákóczi Györgynek jutott óriási terület – Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaúj – a királyt uraló Magyarország nem kis hányadát jelentette. Területének körülbelül egyharmadát, termékeny vidékeinek viszont a nagyobbik felét. Erdély a kétszeresére nőtt, a vallásszabadság védelmében ellenben nem sok történt. A katolicizmus hatalma ezután is megmarad – írja a paszkvillus: „Aranyas püspökök földünk most is rontják.”

Csalódásuk okai

A Panaszos napokra jutott magyar nemzet szerzője frappáns ellentétben fogalmaz, amikor az erdélyi fejedelem támadását, majd a rákövetkező csalódást ecseteli. Az ellentétet azonban nem írói lelemény szülte, hanem a valóság kínálta.

Mintha csak a katolikus egyház papjait és szerzeteseit mindig és mindenhol gyűlölő protestánsok vaktában vagdalkozó szidalmait adná elő, úgy hangoztatja nagyon is konkrét panaszait. „Aranyas püspökök földünk most is rontják” – írja, és ez az egyszerű megállapítás az ő környezetében érzelmeket kavarádó riadóként szólt. Mert az országban mindenütt voltak ugyan katolikus főpapok, szidták is őket a másvallásúak, jelenlétüket mégis többé-kevésbé természetesnek tartották. Nem úgy a fejedelemnek jutott országrészben, ahol – ezt érezték – méltán várták, hogy a vallásszabadság védelmével indult hadjárat a katolikus egyház képviselőit elűzze.

Ezzel szemben azonban az történt, hogy a fejedelemhez került hét megyében, így Felső-Magyarországon is kimondták a katolikus vallásgyakorlat szabadságát és az egyházi joghatóságok érvényességét (1647: 20. art. 1. §.). Ott maradtak hát a törvénykezésben ilyen módon is, de meg úgy is, hogy az újjászervezett felső-magyarországi nyolccados

bíróságon, a felette álló nádori törvényszéken is katolikus főpapok maradtak túlsúlyban. A felső-magyarországi fellebbezési fórumokon csak egy-egy protestáns arisztokrata képviselte a nem protestánsokat (1647: 103. art. 1. §.). Ezekre a változatlanul maradt igazságtalanságokra utal a paszkvillus „Koronás királyink kötését felbontják” kitétele. Megint, éppen úgy, mint a vers elején, publicisztikai toposzt alkalmazva. Ahogy ott a király helyett a „titoktanács”-ot okolta panaszosra fordult állapotaink miatt, úgy szidja itt a rossz törvények helyett csak azok végrehajtóit.

Ha valami az uralkodóra is vonatkoztatható, nagyon visszafogott, kevésbé ügyel azonban a hangnemre másokkal kapcsolatban. Arra, hogy a felső-magyarországi tizedek a linzi béke után is a katolikus egyház kezén maradtak (1647: 20. art. 25. §.), már durva túlzással utal: a püspökök „Bőrünket is testünkről lehántják”. Végül itt van a nádorság sérelme is. Célzás arra a kortársak között sokat tárgyalt esetre, amikor az akkori esztergomi érsek, Pázmány Péter alacsony származását emlegetve nyilvánosan megsértette a nádort, Eszterházy Miklóst: „Az nagyságos nevet urakrul lerántják.”

Ezt az általánosnak tűnő, de konkrétumokat előadó hangnemet a nyolcadik és kilencedik strófa is megtartja. A szerzeteseket szidja, mint minden protestáns mindenütt a világon, de éppen azokat említi, akik a fejedelemnek jutott hét megyében tartották meg a pozícióikat. Itt maradtak a dúsgazdag „paulikánusok”, a pálosok Sátoraljaújhelyen, Tokajban, Beregen, éppen akkoriban hozta őket vissza homonnai Drugeth György Terebesre. Zavartalanul működött a linzi béke után is a kassai „franciskánusok”, a ferencesek rendháza, sőt, a „dominikánusok”, a Domonkos rendiek kassai kapcsolatai sem vesztettek élénkségükből. Szepesvárra, Homonnára már régen befészkeltek magukat, és innen nyugodtan rajzoltak mindenfelé a jezsuiták. A buzgón működő rend tagjainak még Kassára telepedéséről is folytak tárgyalások a király és a fejedelem megbízottai között²⁰. Érthető, hogy egy elkeseredett protestánsnak a Velencét pusztító pestist juttatják eszébe.

A csalódás ott a legnagyobb, ahol az események a legelőbb reményeket csúfolják meg. A katolikus egyháziak megmaradt befolyása ott ébresztette a legélénkebb elkeseredést, ahol a legindokoltabb várakozással számítottak annak felszámolására. Az Erdélyhez csatolt megyék lakói között. A Panaszos napokra jutott magyar nemzet felső-magyarországi szerzője saját elkeseredésének ad hangot, elsősorban a környező vidék nemességéhez szól. Költeményének a konkrétumokat általánosságokba burkoló hangvétele azonban azt a törekvését tükrözi, hogy mondanivalóját a környezetét jelentő szűk körön túlra is eljuttassa.

Pálffy Pál körében bíznak

A Pálffy Pál körül politizálókba vetett reményeket a Szentséges köntösben felesen sétálnak fogalmazza meg. Utalásai egy egész sor rendkívül hasznos politikátörténeti információt nyújtanának, ha valamennyi jelentését pontosan értenénk. Azzal lenne azonban hasznos, amivel adatainak felhasználását gyakorlatilag lehetetlenné teszi: a 17. század közepének ma már részben csak névről ismert politikusait is említi, de annyira

²⁰ Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre 2. köt. Bp. 1872. 255–256, 337, 378, 326, 256, 255–6, 170, 258.

belülről származó értesüléseket közöl róluk, egyes esetekben a jólismertekről is, hogy rövid célzásai jórészt érthetetlenek maradnak.

Néhánynak a jelentése természetesen világos. Draskovichról, aki „iszik az tiszttal melletti”, megtudjuk, hogy még kortársai általában magas mércéjénél is jobban szerette a bort. A Zrínyi fivéreknél hiányzik „attyoknak tanácsa” – úgy látszik, a paszkvillus szerzője nem tartotta őket az igen tehetségesnek ismert Zrínyi Györgyhez hasonló kaliberű politikusoknak. Barkóczy Lászlóról eddig is tudtuk, hogy az ő vezetésével állt ellen a megyei nemesség I. Rákóczi György támadásának. Nem új a Szentséges köntösben felesen sétálnak információja, miszerint „latorkertet fundál”. A horvátországi Mikulichot hatalmaskodás miatt marasztalta el az országgyűlés, azért „átkozta az diétás napot”. „Szunnyad” Kéry János, akiről nem sokat tudunk, de a paszkvillus azt sejteti, hogy helyzetével elégedetlen ember lehetett, és csak most nyugodott meg, amikor 1646-ban koronaőrre tették. A közismert Nádasdy Ferenc áttérése, majd sokakban felháborodást keltő protestánsüldözése az 1640-es évek egyik legtöbbet forgó beszédtemája volt. Érthető, ha a Szentséges köntösben felesen sétálnak a zsidókat üldöző fáraókhöz hasonlítja. Ezeknek az éveknek másik inkább hírhedt, mint híres esetéről, Wesselényi Ferenc és Széchy Mária házasságáról barokkos naturalizmussal mond megvető véleményt: „patyolatos bakzó, Murányt is meghágja”. Csáky László e kor egyik legismertebb törvénytudója, „actor”-a Lippay országgyűlési kontradikciójának is részese, ugyanígy Viczay és Cziráky is őt támogatták. Megszégyenülésük felett örvendezve írja a paszkvillus: „szégyenvallástokat sirassa meg az tor”.

Nem értjük viszont, mit jelent Wesselényivel kapcsolatban a „gyümölcsös kosárral Egret ha próbálja” kitétel, de Nádasdynál sem világos, miért „vetette hazája oltalmát Tanyiban”. Azt sem tudjuk, Czobor hogyan és miért „ajánlja szomszédinak az papot”. Folytathatnánk – egész sor utalás értelme maradt homályos. E célzások tartalmának megfejtése csupán azért, hogy a Szentséges köntösben felesen sétálnak minden sorát megmagyarázhassuk, öncélú vállalkozás lenne. Minuciózus elemzések nélkül is világosan kirajzolódik azonban az a séma, ami szerint a paszkvillus a politikusokat minősíti.

Kiemel egy politikusi kört, azokat, akik Pálffy Pál országbíró, ő „főbíró”-nak nevezi, körül csoportosulnak, tőle „vár”-nak. A „Venus csillag”-ként tündöklő Pálffy követője Batthyány Ádám, Dunán inneni főkapitány, Forgách Ádám, kassai főkapitány és a két Zrínyi fivér, akik közül Miklós éppen az 1646–47-es országgyűlésen kapta meg a horvátországi báni méltóságot. Nem egészen világos, hogy közéjük sorolja-e Szunyogh Gáspárt is, aki ekkoriban Gömör megye főispánja volt. Az ő körüket látatja alkalmasnak arra, hogy országunk javára éljenek. Mindenki mást megkülönböztetés, kitapintható logika vagy társadalmi tekintélyük figyelembe vétele nélkül sorol fel. Ezzel két csoportra osztja az élénk állított főurakat. Az egyikről igen durva, vagy kevésbé erős szidalmaknál egyebet nem mond, a másikat az érzelmi azonosulást kifejező nyelvi eszközökkel szinte példaképnek látatja.

IV. Munkahipotézis 17. századi szöveg kritikájához

Az Országgyűlési pasquillust több vers felhasználásával hozták létre. Kialakításáról két feltételezés állítható fel. Az egyik szerint egyszerűen összemásolták volna két paszkvillus szövegét, a Panaszos napokra jutott magyar nemzet-et és a Szentséges köntösben felesen sétálnak-ot. Ha így volt, még előzőleg, az Országgyűlési pasquillus létrejöttétől függetlenül állította össze valaki három elemből – papcsúfoló, politikusokat felsoroló rész, közelebről meg nem határozható három szakasz – a Szentséges köntösben felesen sétálnak-ot. A másik lehetséges feltételezés szerint az Országgyűlési pasquillus kialakításakor másolták a Panaszos napokra jutott magyar nemzet-hez a papcsúfolóból származó két szakaszt, a politikusokat felsoroló strófákat valamilyen más paszkvillusból és a közelebről meg nem határozható, de az előzőekkel semmilyen logikai kapcsolatban nem álló három versszakot. Ebben az esetben a Szentséges köntösben felesen sétálnak soha nem létezett önálló paszkvillusként. A végső szöveg kialakításának pontos módját nem ismerjük, minden kétségen felül csak az állapítható meg, hogy a terjedelmes verszetet egy önálló költemény és több paszkvillus részlet felhasználásával készült. Ez utóbbiakat talán nem is egy munkafázisban másolták egymás mellé.

Verses szövegek létrehozásának ilyen több elemből építkező módszerét eddig nem regisztrálták. Ilyen eljárást nem tartanak számon – olyannyira nem, hogy egy nagyobb költői alkotásban két versszak idegen helyről való átvételét felismerni „feltűnő felfedezés”-nek számít.²¹ Ilyen értelemben jelenleg nem tudunk az Országgyűlési pasquillus kialakítási körülményeihez párhuzamot.

Tökéletesen analóg módszer ismerhető viszont fel prózai politikai röpiratoknál. 1646 és 1705 között keletkezett prózai paszkvillusoknál tapasztaltam, hogy különböző eredetű, eredetileg önálló, vagy más irodalmi munkából származó szövegek összeszerkesztésével új iratokat hoztak létre. Hármat elemeztem, ezek közül kettő magyar, egy pedig latin nyelvű volt.²²

Időben első a latin, a *Modus recuperandi Hungariam*. Körülbelül az Országgyűlési pasquillussal egykorú, 1646–47 körül keletkezett. Kifejezetten Habsburg párti állásfoglalásra rábeszélő irat, mert azt fejtegeti, hogy országunkat csak úgy szerezhetjük vissza, a török igától csak úgy szabadulhatunk meg, ha a dinasztia uralmának örökletessé tételével a tagjait érdekelte tesszük felszabadításunkban. Két tagból állították össze – az első pontosan datálhatatlan, a másik keletkezési ideje az 1646–47-es országgyűlésre tehető. A *Modus recuperandi Hungariam* legfeltűnőbb sajátága az, hogy egymásnak eredetileg ellentmondó iratokat tartalmaz: az első a török kiverésének lehetőségéről értekezett, a második éppen erre való képtelenségünkkel érvelt. Egymás mellé másolt szövegekben az első tag a második mondanivalóját teszi az ellentét erejével hatásosabbá.

Az elemekre bontott röpiratok sorában a második a magyar nyelvű *Siralmas könyörgő* levél volt. 1646 és 1659 között keletkezett iratokból szerkesztették össze, több fázisban, az 1650-es évek második felében. Ezek azonos gondolkörben mozognak: katolikus szelleműek, részben durván protestánsellenesek, a Habsburg uralommal pedig

²¹ *Agárdi Péter*: Rendiség és esztétikum. Bp. 1972. 84–85.

²² *Péter Katalin*: A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. Bp. 1972. 17–28, 28–54, 58–67 (a továbbiakban: Politikai publicisztika).

elégedetlenek. Az egymás mellé másolt öt iratból nem bontakozik ki egységes elképzelés az országot sújtó „romlás” eltávoztatásának lehetőségéről, mert jóllehet mindegyik láttatja valamilyen változtatás szükségességét, a kibontakozás útját különböző elképzelések szerint jelölik ki. Közülük a leghatározottabb a legelőkelőbb katolikus arisztokraták, Forgách Ádám, Batthyány Ádám, Zrínyi Miklós pártjától várta az ügyek jobb rendbe hozását.

A szóban forgó harmadik irat a Siralmas panasz. Az eredeti iratok átalakításának legmerészebb eljárását ennél tapasztaltam. A Siralmas panasz kialakítója jórészt az előbb bemutatott Siralmas könyörgő levél szövegét használta fel, mégpedig oly módon, hogy a katolikus ízü szövegrészeket kihúzta, egy esetben több oldalra terjedő eszmeifuttatást kihagyott. Ennek helyére egy protestáns szellemű passzust illesztett, valamint belemásolta a szövegbe Zrínyi Török áfiumának egy terjedelmes szakaszát. Emellett az ő nevéen kívül mindenki másét kihúzta. Ezekkel az átalakításokkal az eredetileg-élesen protestánsellenes irat kifejezetten protestáns szelleművé vált, és alkalmas lett arra, hogy a Zrínyi Miklós nevéhez kapcsolódó történeti hagyományt erősítse. Erre a mondanivalóra a kuruc szabadságharc irányítóinak 1705-ben volt szükségük. Akkor alakította ki valamelyikük a Siralmas panasz szövegét.

A *Modus recuperandi Hungariam*, a Siralmas könyörgő levél és a Siralmas panasz elemzése nyomán szinte kollektívnak nevezhető irodalmi tevékenység vált kitapinthatóvá – kiderült, hogy a jelek szerint közkincsnek tekintett iratok átdolgozása, új összefüggésekbe állítása, esetleg már megváltozott politikai helyzetre való aktualizálásuk a 17. század második felében élt politikusok körében, sőt még a 18. század legelején sem tekinthető szokatlanoknak. Három igen eltérő mondanivalójú, különböző nyelvű, viszonylag nagy időhatárok között és távolról sem azonos társadalmi közegben keletkezett röpiratnál a kialakítás azonos módszerét lehetett megállapítani. Vizsgálatuk tanulságai alapján felmerült az a valószínűség, hogy a három szöveg kialakításának eljárása nem tekinthető csak ezekre jellemző sajátosságnak. A politikai iratok hasonló módszerű összeállításával más esetekben is számolni kell.

Az Országgyűlési pasquillus keletkezéstörténete most a prózai iratok megfigyelése nyomán támadt benyomást megerősíti. Itt versnél talákoztunk a prózában már megfigyelt eljárásokkal: egymástól függetlenül létezett szövegekből építkező alkotói módszerrel. És ha már a három prózai röpirat tanulmányozásának eredményei az általánosítás irányába biztattak, az Országgyűlési pasquillus létrejöttében felismert sajátosságok egyenesen továbblépésre készítetnek. A prózai röpiratok kialakításánál már megfigyelt módszernek verses paszkvillus keletkezésénél való felbukkanása a politikai iratok létrehozásával kapcsolatos eddigi feltételezéseket a munkahipotézis rangjára emeli. A 17. századi szövegek kritikájának máris gazdag eszköztárába kívánczik a politikai – verses vagy prózai – röpiratok több tagra bontásának kísérlete.

E munkahipotézis elfogadásának ellene mond az a körülmény, hogy e korszak sokat elemzett irodalmi alkotásaiban soha senki nem figyelt fel a szövegek kialakításának szóban forgó módszerére. Szó sincs arról, mintha a 17. századi szerzők körében általában szokásos lett volna már ismert, vagy más irodalmi munkákból származó szövegelemek felhasználása, esetleg új összefüggésbe állításuk. A javasolt munkahipotézis azonban nem is vonatkozik e korszak szerzőinek minden alkotására. Még kevésbé valamennyi szerző

műveire. Csupán a műveltség bizonyos szintjét hordozók munkáinak elemzésénél látszik célravezetőnek.

E műveltségi szint egyértelműen nem meghatározható. Analógiáját a legújabb 18. századi művelődéstörténeti ábrázolás kínálja.²³ Az a tanultak műveltségének két rétegét különbözteti meg. A kettő eltérését röviden úgy lehet meghatározni, hogy míg a műveltség legmagasabb fokán állók az alkotók, alattuk, velük is kapcsolatban, a legmagasabb műveltség befogadói helyezkednek el. E két műveltségi szintet – a megváltoztatandók megváltoztatásával – a 17. században is feltételezve adódik a következtetés: a műveltség második rétegének birtokosaira kell jellemzőnek tekintenünk a szövegkialakítás itt tárgyalt módszerét.

Ilyen összefüggésben nem véletlen, hogy éppen politikai iratoknál figyelhető meg. A nem alkotó műveltség hordozói politikai tevékenységük során érezhetik gondolataik kifejtésének sürgető kényszerét. Önálló alkotásra képtelenül mások, alkotó típusok műveinek felhasználásával teszik elképzeléseiket mások számára hozzáférhetővé. A szerzői jogot még csak nem is ismerő korokban természetesen nyúlnak mások szövegeihez, és építenek belőlük céljaiknak megfelelő új iratokat.

Az Országgyűlési pasquillus és a röviden bemutatott prózai röpiratok elemzése nyomán felvethető művelődéstörténeti kérdések még tisztázandók. E munka elvégzése előtt sem elhamarkodott azonban az a megállapítás, hogy a szövegcritikai vizsgálatok meglehetősen széles terepnumán hasznosítható munkahipotézist találtunk. Kézenfekvő: ahogyan a szóban forgó iratok szerzői több elem felhasználásával, már ismert szövegek átdolgozásával, önálló irodalmi alkotásokból kiemelt részletek beültetésével hoztak létre új írásokat, úgy feltételezhetők ilyen eljárások más hozzájuk hasonló szerzőknél is. Ahogy ezek az iratok elemekre bomlottak, úgy feltételezhető, hogy nem egy ezekhez hasonló verses vagy prózai paszkvillus is összetevőire bontható.

V. Felső-magyarországi protestáns köznemések szemben a fejedelemmel

Az Országgyűlési pasquillust kialakításának körülményei prózai röpiratokhoz hasonlíthatóvá tették, azokra emlékeztet tartalmi sajátágaival is. Már-már a prózai politikai röpiratokéhoz hasonló feladatot vett magára, mert programot ad. A verses publicisztika inkább érzelmekre, mint az értelemre ható termékei ezt ritkán teszik. Céljukat szinte állandó sablon alkalmazásával szokták megközelíteni: a jelen siralmas, felindulást, dühöt fakasztó ábrázolásával csak sejtetik a változtatás szükségességét. Az olvasó érzelmeiktől mozgatott logikájától várják, hogy az állásfoglalás, a cselekvés kényszerét felismerje. Ilyen értelemben a prózai publicisztika termékei általában nem csak formájukban térnek el a versben fogalmazottaktól, mert a prózaiaknál mulasztás, ha nem vázolnak valamilyen világos, a lehetőség szerint átgondolt programot, nem határozzák meg a cselekvés szerintük helyes irányát.

Az Országgyűlési pasquillus viszont műfaji kötöttségei ellenére is programot adó irat. Természetesen – magától értetődően, mert a fennálló viszonyokat helyeslő, azokat

²³ *Kosáry Domokos*: Művelődés a 18. századi Magyarországon. Sajtó alatt.

dicsőítő alkotásoknak nem a paszkvillus a formája — elégedetlen az ország helyzetével. Elégedetlensége okait meghatározva szubjektív hangvétele ellenére is kijelöli a politizálás szerinte helyes útját.

Éles klérusellenességének nem kell különös jelentőséget tulajdonítanunk, mert nem lehet valamilyen politikai álláspont sajátos jellemzője. E motívum e korszak magyar uralkodó osztálya valamennyi rétegének gondolkodásában fellelhető, a 17. század közepének Magyarországon a katolikus főpapságnak az egyházi szempontokat mindenk fölé helyező magatartása a katolikusok gondolkodásában is kialakította, protestáns publicisták pedig gyakorlatilag soha nem fogtak tollat a katolicizmus képviselőinek gyalázása nélkül. Az Országgyűlési pasquillus minden olvasóját meghökkentené, ha a klérust szidalmazó részek nem lennének benne az ország helyzetét bemutató protestáns hangvételű iratban.

Igen feltűnő viszont a protestáns köznemesi környezetben keletkezett paszkvillus éles Rákóczi ellenessége, mert e korszakról szóló történetírásunk alapvető megállapításával áll ellentétben. A fejedelemség királyságbeli harcait a protestantizmussal összefonódottak tudjuk, a protestantizmus érdekében állónak és a rendiség követeléseit támogatóknak.²⁴ E soha nem vitatott evidenciák alapján várnánk a protestáns köznemességtől — elsősorban az Erdélyhez csatolt Felső-Magyarországon — Rákóczi-barátságot. Az Országgyűlési pasquillus azonban éppen az ellenkezőjéről tanúskodik, de ellenszenvének annyira konkrét okait adta, hogy inkább ébreszt kételyeket hagyományos történeti képünk sommás megállapításaival, mint saját érzelmeinek megalapozottságával szemben.

Történetírásunkban általánosan elfogadott nézet az, hogy a 17. században a magyarországi rendi törekvések, elsősorban a kelet-magyarországi nemesség az erdélyi fejedelemség támogatását élvezték. Ez a felfogás részben meg is felel a valóságnak: a Habsburg királyt uraló Magyarországra beüto fejedelmek mindig sérelmeik megtorlásának jelszavával szólították fegyverbe a magyarországiakat. Fellépésük ideológiai alapja az „egy haza” tudata. I. Rákóczi György is erre emlékeztette a királyt levélként fogalmazott röpiratában: „unica est patria”.²⁵ Hazája és édes nemzete (patriae et genti meae charissimae) testi és lelki szabadságának visszaállítására jött.

A testi és lelki szabadság kivívásán a Habsburgok uralmának lerázását érti. Világosan kimondja ezt, amikor a magyarországi rendeket a hispániai események példájával szólítja fegyverbe.²⁶ »Provincias Regno Hispaniarum subjacentes utpote Lusitaniam et Cataloniam non propter spiritualem sed temporalem duntaxat libertatem maxime cum alacritate dimicare et vos noscitis« — írja. Nem lehet kétséges, hogy mit ígért, milyen reményeket ébresztett a fejedelem, ha országszerte terjesztett röpiratában a spanyol Habsburgok uralma ellen feltámadt, nemzeti királyokat választó Portugáliáról és Katalóniáról beszél.

Nem tartozik szorosan a köznemesség politizálását kutató tárgyunkhoz az a kérdés, hogy I. Rákóczi Györgynek miért kellett hadjáratát röpiratában megfogalmazott céljánál

²⁴Olyannyira ilyenek tudjuk, hogy még a fejedelmek vezette nemzeti küzdelmekről folytak legkiélezettebb nézetei között sem akadt e harcok és a rendiség—protestantizmus összefonódottságát tagadó. Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és a függetlenségi harcokról. Szerk: Pach Zsigmond Pál. Bp. 1965.

²⁵RMK II. 644.

²⁶A röpiratra és messzire mutató programjának lényegére Klaniczay Tibor hívta fel a figyelmemet.

lényegesen csekélyebb eredménnyel zárnia. Egyáltalán: szándékában állt-e valóban, és ha igen, milyen realitása volt a Habsburg-uralom felszámolásának. Közlebről érinti viszont a politizáló köznemesség problematikáját ideológia és valóság I. Rákóczi György hadjáratában kialakult viszonya. Felderítendő, hogy a társadalom milyen erői mozdultak az ország szabadságát a vallás szabadságával azonosító jelszavaira. Igen lényeges lenne továbbá – és az Országgyűlési pasquillus elsősorban a valóságnak erre az aspektusára figyelmeztet –, ha tudnánk, hogy az eredeti célkitűzéseknél lényegesen csekélyebb eredményekkel zárult küzdelme milyen konkrét következményeket hozott, hogyan befolyásolta azoknak az életét, akiket a nemzeti királyság megszervezésének ígéretével hívott harcba. Meg kellene állapítani, hogy a linzi béke rendelkezései mit jelentettek az akkor és ott élt kortársak számára. A templomok, temetők, harangok szabad használatával együttjáró szabad vallásgyakorlat kimondása és a hét megye Erdélyhez csatolása – a béke leglátványosabb eredményei – kiket kárpótoltak az Országgyűlési pasquillusban ábrázolt csalódásért. Röviden: tisztázni kell a rendiség céljainak és a fejedelem célkitűzéseinek kapcsolatát, a hadjárat után kialakult helyzetnek az előzőhöz viszonyított eltéréseit, azt, hogy a rendiség mely elemei jutottak előnyökhöz, illetve melyek kerültek esetleg hátrányosabb helyzetbe.

A paszkvillus elemzése nyomán még az a megfontolás is felmerül, hogy a hét megye ismételt Erdélyhez csatolása nem lehetett-e éppen ezen a vidéken a fejedelmekkel szemben kibomló ellenszenv forrása. Felső-Magyarország bizonytalan sorsa támaszthatott dühöt azok ellen, akiket a zavaros és sok tekintetben tisztázatlan helyzet kialakításáért okoltak. Hol a király, hol a fejedelem fennhatósága alatt – nehéz volt hosszabb időre szóló politikai álláspontot kialakítani.

I. Rákóczi György itteni aspirációit különös ellenszenv kísérhette. Mindenki ismerte szívós és eszközökben keveset válogató birtokszerző tevékenységét.²⁷ Itteni követeléseiben olyan uradalmak forogtak ugyan, mint Munkács, Regéc, vagy a tokaji Hétszőlő, amik megszerzéséért nem köznemesekkel, hanem az ország legnagyobb famíliáival került szembe, az erdélyi fiskális perek végtelen sora azonban, a hangyaszorgalommal gyűjtögetett erdélyi birtokai története ugyancsak nyugtalaníthatta az Erdélyhez közel élő köznemeseket is. Néhány faluért nem egy nemes vált földönfutóvá a fejedelemségben. Senki nem tudhatta, mikor fogja a fejedelem olyan viszonylag kis zsákmányért is kinyújtani a kezét, amilyeneket a felső-magyarországi köznemesek féltettek.

Az Országgyűlési pasquillus szövegének összeállítója elégedetlen a fennálló helyzettel. Az erdélyi fejedelemben talán legújabbban csalódott, esetleg régóta élő félelmei fordították el tőle, most mindenesetre dühösen elmarasztalja. Más reális erőt kellett keresnie, ha a rossz jobbra fordulását várja. Pálffy Páltól és a köréje gyülekező vezető politikusoktól reméli a dolgot jobb rendbe hozását.

²⁷ *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp. 1954. 14, 15–16, 24–25, 27.

Nyugat-magyarországi katolikus társaikkal értenek egyet

A Pálffy körüli politikai csoportosulás kezdetei még Eszterházy Miklós nádorhoz nyúlnak vissza. Ő körülötte gyülekeztek annak idején nagy reményekre jogosító fiatal politikusok, az arisztokrácia legelőkelőbb családainak tagjai. Lelkesen álltak a Habsburg udvar magyarországi politikáját bíráló álláspontja mellé. A törökellenes harcokat szorgalmazó felhívásait ők támogatták tetteikkel, a hódoltságba messze beütő portyáikkal. A nádorra tekintő politikai elképzeléseiket a harmincéves háború korának viszonyai alakították: észrevették az ország „romlását”, csaknem „végromlásra jutott” állapotát diagnosztizálták, és ezért a Habsburg uralmat, annak kritikátlan támogatóit tekintették felelősnek. A változtatást az udvar itteni politikájának változásától várták, a harmincéves háborút követő nagy törökellenes háborúban bizakodtak. Szilárd meggyőződésük volt, hogy a birodalmi béke beköszönte után a nyugati erőforrások felett is rendelkező uralkodóház megszervezi a magyarországi török hódoltság felszámolását. Addig is, míg ez bekövetkezik, „az mi magunk erejéből való oltalmunkat” kívánták megszervezni.

A harmincéves háború lezárását azonban nem követte nagy törökellenes hadjárat. A vesztfáliai békéhez vezető tárgyalások idején Eszterházy is eltávozott az élők közül. Hívei az 1646–47-es országgyűlésen már nélküle jelentek meg. Pálffy Pál vezetése alatt – az Országgyűlési pasquillus is erről tanúskodik – kutatták, hogyan „éljenek hazánk javára”. A török elleni vállalkozás elhagyásán érzett csalódásukban előbb Rákóczi Zsigmond lett elképzeléseik főszereplője. A Rákóczi családnak ez a merészen politizáló tagja készült velük szövetségben, a nyugati hatalmak fegyverbarátságában a magyarországi „oszttrak iga” lerázására. Váratlan halála után pedig bátyjához, II. Rákóczi Györgyhöz fordultak. Azt várták, „Erdélyből virradjon hazánkra”. Ekkoriban már, Pálffy 1652-es páfördulása óta, Zrínyi Miklós volt a legelőkelőbb katolikus méltóságokat egyesítő párt vezére.

A csoportosulás Zrínyi vezette politikája köznemesi támogatásának első írásos bizonyítékaként eddig az Uraink tartoznak gondviselésünkre című, 1655-ben keletkezett röpiratot tarthattuk számon.²⁸ Ez az 1655-ös országgyűlést közvetlenül követő időben megfogalmazott prózai paszkvillus az ország végromlásra jutott helyzetében keresi az idegen segítség igénybevétele nélkül lehetséges kibontakozást. Álláspontja szerint a király nem „gondol” az ország dolgaival, ezért tőle nem várhatunk változást, változtatást, „uraink”-nak kell kézbe venniük a „gondviselést”. Pontosan megnevezi azokat, akiktől a segítséget várja: Forgách Ádámot, Batthyány Ádámot, Zrínyi Miklóst említi név szerint. Az ő példájukat követve kell más uraknak is hozzálátniuk a dolgok rendezéséhez.

Az Uraink tartoznak gondviselésünkre szerzőjét nem tudtam annak idején pontosan, személy szerint meghatározni. Mindössze az derült ki, hogy az illető a vezető politikusok familiárisi környezetéhez tartozó katolikus köznemes lehetett. Következésképpen a röpiratban megfogalmazott elképzelések hordozóit is a katolikus arisztokrácia katolikus köznemesi familiárisainak körében kellett keresni.

Az Országgyűlési pasquillus és az Uraink tartoznak gondviselésünkre politikai álláspontja több vonatkozásában is tökéletesen azonos. Az ország helyzetével mindkettő elégedetlen, mindkettő változást vár, és mindkettő ugyanattól a politikusi csoporttól reméli

²⁸ Politikai publicisztika, 39–41, 54–58. Kiadása: uo. 92–103 (24–37. bekezdés).

a segítséget. Az 1655-ös irat a két esztendeje halott Pálffy már nem említheti, de rajta kívül éppen azokat – Forgách, Batthyány, Zrínyi – sorolja fel, akiktől az Országgyűlési pasquillus is a segítséget várja. Még megnevezésük sorrendje is azonos a két iratban.

Az analógia tovább is megy. Az Uraink tartoznak gondviselésünkre határozottan katolikus szemlélete ellenére sem ítéli ugyan el a református erdélyi fejedelmet, de igen közel áll azokhoz, akik a protestantizmus elterjedésében látják az ország valamennyi bajának okát. Az Uraink tartoznak gondviselésünkre ugyanis a feljebb röviden bemutatott Siralmas könyörgő levélben maradt fenn, és annak öt egymás mellé másolt irata között egy durván protestánsellenes is van. Az eretnekségről ennek a címe. A „Luther s Calvinus bűdös bugyogójából kibújt” protestantizmuson elmélkedik – nehéz lenne sértőbben protestánsellenes szöveget elképzelni. Aligha tételezhető fel, hogy az a valaki, aki az Uraink tartoznak gondviselésünkre és Az eretnekségről című iratokat – más szövegekkel együtt – összeillesztette, barátja lett volna az erdélyi fejedelem vallásszabadságot védő magyarországi politikájának.

Az Országgyűlési pasquillus azt tanúsítja, hogy a vezető magyarországi méltóságok pártjának köznemesi támogatása már jóval 1655 előtt kialakult, sőt, lényegesen tágabb társadalmi kört érintett, mint ahogyan eddig gondolni lehetett. Politikai elképzeléseik nem csak familiárisaik viszonylag feltehetően szűk csoportjában találtak visszhangra, hanem olyanok között is, akik tőlük távol, Felső-Magyarországon éltek. Valláskülönbőség a jelek szerint nem akadályozta e politikai felfogás terjedését: katolikusok és protestánsok között egyaránt megfigyelhető.

VI. Vallási ellentéteket és regionális megosztottságot áthidaló közös elképzelések

Nem véletlenül kellett – az adott helyen bizonyára feleslegesnek tűnő aprólékos-sággal – az Országgyűlési pasquillus elemeinek szerzőit, végső szövegének összeállítóját vallási hovatartozásuk és lakóhelyük szerint meghatározni.

Az az eljárás lehetett volna kicsit túlhajtott követése a kutatások meglehetősen széles körében alkalmazott vizsgálatok irányának. A 17. századi Magyarország általános felfogás szerint regionális és vallási meghatározottságot tükröző politizálását feltételezve logikus lenne, ha ismeretlen szerzők személyét a megközelítésnek ezen az útján keresnénk.

A két keresztény uralkodó között a „pogány” pusztításától rettegő ország politizálásának regionális és vallási kötöttségei első pillantásra világosnak tűnhetnek: a katolikus Habsburgok uralmához a katolikusok ragaszkodnak, a református erdélyi fejedelmekbe pedig a protestánsok vetik reményeiket. A Habsburg centrumhoz közelebb fekvő, főleg katolikusok lakta Nyugat-Magyarországon Habsburg-hűség, keleten, elsősorban az Erdély hatalmához közelebbi Felső-Magyarországon pedig Rákóczi-barátság.

Az Országgyűlési pasquillus elemzését azonban éppen nem a történeti közhelyek igazolására kellett olyan részletekbe menő aprólékos-sággal végrehajtani, hanem megkérdőjelezésük céljával. A munka során kiderült: Felső-Magyarországon protestáns köznemesi szerzők fogalmaztak meg a református erdélyi fejedelem magyarországi harcait elítélő politikai álláspontot. Továbbmenve: a protestáns felső-magyarországi politikusok a

nyugat-magyarországi katolikus arisztokrátiába, Pálffy Pálba és a köréje gyűlő ugyancsak katolikus főurakba vetették reményeiket.

A politizálás e két motívumának összekapcsolódása nemcsak azért meghökkentő, mert – hagyományos történeti képünk szerint – protestáns köznemesi politikusoktól Rákóczi-barátságot várnánk, különösen, ha az országnak a fejedelemséghez legközelebbi vidékén élnek. Csodálkozásra készítenek azért is, mert ennek a paszkvillusnak a mondanivalója pontosan összecseng nyugat-magyarországi katolikus köznemesek körében megfogalmazott gondolatokkal.

Az Országgyűlési pasquillus elemzése nyomán kiderült, hogy az 1640-es, 50-es évek Magyarországon létezett a köznemességnek egy vallási megosztottsága és eltérő földrajzi elhelyezkedése ellenére is azonos felfogású rétege. Ez a köznemesi réteg a legelőkelőbb királyságbeli méltóságoknak nyugat-magyarországi katolikus urak vezette csoportjától várta az ország politikai viszonyainak megváltoztatását. Elképzeléseik a Habsburg-uralomtól való elszakadás körül mozogtak anélkül, hogy a kibontakozás mikéntjét pontosan meg tudták volna határozni. Egy meggondolásuk tűnik ki világosan: az erdélyi fejedelem uralmát nem tekintették kívánatos alternatívának.

Az Országgyűlési pasquillus elemzése nyomán született tények regisztrálása bonyolult problémák hosszú sorát veti fel. Valahol az erdélyi fejedelemségnek a magyarországi rendiség küzdelmeiben játszott szerepe körül indulnak, és talán a 17. századi familiaritás, az uralkodó osztályt alkotó rétegek egymáshoz való viszonya táján zárhatóak a tanulságok nyomán megfogalmazandó kérdések. Ezek közül nem is egyre készen látszik a felelet eddigi ismereteink alapján is. További kérdés azonban, hogy vajon szabad-e ezekre eddigi ismereteink alapján válaszolni.

K. Péter

The Political Writings and the Policy of the Hungarian Gentry in the Middle of the 17th Century. The Diet Pasquil

(Summary)

The Diet pasquil was written in connection with the diet of 1646–47. It was at this diet that – after impetuous debates – the Peace of Linz, concluded between George Rákóczi I, Prince of Transylvania, who had taken part in the Thirty Year's War and Ferdinand III became codified. Freedom of worship in the villages and the annexation of seven royal counties to Transylvania were pronounced by the peace-treaty.

A formal analysis of the verse on the basis of textual criticism indicates that it was compiled from various texts of roughly the same period. The various parts were written by members of the Protestant gentry from Upper Hungary. The author of the extant version must probably have also come from there and from that social milieu.

When analysing prose political documents, we could already observe the method used to write the Diet pasquil: the compilation of previously existing texts. These were written partly by members of the gentry from Western Hungary, partly by one of the leaders of the War of Independence headed by Francis Rákóczi II.

Similarities of composition among both prose and verse agitative writings, from various periods, and from different social environments, suggest that this compilative method was often used. This, a working hypothesis for textual criticism is elaborated: we may try to reduce obscure texts to their component parts on the supposition of their having been compiled.

The analysis of the content shows that the Diet pasquil expresses the policy of those who are discontented with the existing situation, but who do not intend to join Prince Rákóczi in opposing Ferdinand III. On the contrary, they are explicitly hostile to the provisions of the Peace of Linz.

Dissatisfaction is the basic reason for their hostility. They expected more from George Rákóczi I than he gave them. They are distressed by the mere existence of the Catholic clergy still more by its having part in the jurisdiction, in the territories annexed to Transylvania.

The pasquil advocates support for the endeavours of Count Paul Pálffy and his followers, instead of fighting on the side of the Transylvanian prince. The wealthiest Catholic aristocrats belonged to Pálffy's circle with Adam Batthyány, Adam Forgách and the Zrínyi brothers mentioned in the verse.

We already knew the Catholic gentry of Western Hungary on feudal terms of familiarity with this circle to have been their supporters. We now find that they also had followers among the Protestant gentry from Upper Hungary.

Thus, we see that there did exist a political stand in the mid-17th century common among the Hungarian gentry, above all kinds of division. Catholics and Protestants, both those who lived near Vienna and those near Transylvania, cherished the same hope. Around 1646–47, they looked to the most powerful of the Catholic aristocrats of Western Hungary to put Hungary's affairs in "better order", independently of the Transylvanian prince.

К. Петер

Дворянская публицистика, дворянская политика в середине 17 в. Пасквиль
государственного собрания

(Резюме)

Пасквиль государственного собрания возник в связи с государственным собранием 1646–47 гг. На этой диете произошла – после бурных дискуссий – кодификация так называемого мира, заключенного в Линце между князем Трансильвании, Дьёрдьем Ракоци I, включившимся во тридцатилетнюю войну, и Фердинандом III Габсбургом. В мирном договоре была провозглашена свобода вероисповедания деревень и присоединение семи королевских комитатов к Трансильвании. На основе источниковедческого критического анализа формальных признаков стихотворения Пасквиля выясняется, что оно было написано при помощи составления нескольких приблизительно одновременных текстов. Авторами его элементов являются дворяне протестанты из Верхней Венгрии. Известная сегодня его форма – по всей вероятности – была составлена также лицом, происходящим отсюда и из этой общественной среды. Метод оформления Пасквиля государственного собрания – соединение уже существующих текстов – можно было наблюдать и при изучении прозаических, политических документов. Намеченные прозаические политические документы возникли частью в среде дворян Западной Венгрии, частью в среде руководителей освободительного движения Дьёрдя I Ракоци. Сходство оформления агитационных документов в прозе и в стихах, возникших в разные времена и в отличающейся общественной среде водит к предположению, что этим методом публицистического создания следует считаться и при изучении других политических документов. Была сформулирована рабочая гипотеза, применимая к изучению критики текстов: при предположении того, что они составлены из частей, попытаться разложить на элементы неясные тексты.

На основе анализа содержания выясняется, что Пасквиль государственного собрания является выразителем такой политической позиции, которая недовольна существующим положением, но она не желает присоединиться к князю Ракоци, выступившему против Габсбургского короля. Даже: распоряжения, провозглашённые в духе заключённого в Линце мира вызывают враждебные чувства.

Главной причиной его враждебности является разочарование. Он ждал больше от Дьёрдя I Ракоци. Его удручает само существование католического клира, ещё более его участие в правосудии на территориях, присоединённых к Трансильвании. Он предлагает другую альтернативу вместо борьбы на стороне князя Трансильвании, поддержку стремлений наместника короля по судебным делам Паля Пальфи и его сторонников. К кругу Пальфи принадлежали самые богатые католические аристократы. В Пасквиле упоминаются поименно Адам Батьяни, Адам Форгач, и братья Зрини. Как сторонники этой аристократической политической группы ещё и до сих пор были известны, стоящие близко к ним члены католического дворянства Западной Венгрии. Сейчас выясняется, что они имели базу и в кругах протестантского дворянства в Восточной Венгрии. Согласно этому в середине 17 в. у нас в Венгрии существовала общая политическая позиция дворянства, упорно сопротивляющаяся всякому разделению. Среди католиков и протестантов, западных, живущих близко к Вене и восточных, живущих в соседстве Трансильвании жила та же надежда. Около 1646–47 гг. они ожидали от партии самой католической аристократии в Западной Венгрии, чтобы они превратили в „лучший порядок“ положение в Венгрии, не объединившись князем Трансильвании.